

Recenzja pracy doktorskiej

mgr Izabeli Zapalskiej

Sytuacja życiowa osób starszych z niepełnosprawnościami w czasie pandemii Covid-19
przygotowanej pod kierownictwem naukowym

prof. dra hab. Adama A. Zycha

Wprowadzenie

Zagadnienie sytuacji życiowej osób starszych, lokowanej w obszarze badań nad poczuciem jakości życia osób starszych, stanowi przedmiot zainteresowań pedagogów, gerontologów, socjologów czy lekarzy. Podjęte w recenzowanej pracy zagadnienie wykracza poza dotychczasowe ujęcia (bazuje na poszerzonym ujęciu zaproponowanym przez A.A. Zycha) i stanowi ciekawe opracowanie naukowo-badawcze. Przedłożona do oceny rozprawa doktorska sytuuje się w centrum współczesnej pedagogiki, polityki społecznej, gerontologii społecznej, bowiem Doktorantka podejmuje problemy związane ze specyfiką sytuacji seniorów niepełnosprawnych podczas wyjątkowego, światowego momentu społeczno-epidemiologicznego jakim była pandemia Covid-19.

Sytuacja życiowa jest pojęciem wielowymiarowym, bardzo szerokim, obejmującym wiele aspektów ludzkiego życia (zdrowotnych, psychologicznych, społecznych, kulturowych i in.). Jest to pojęcie charakteryzujące się tym, że jego sposób pojmowania będzie zależny od dyscypliny, paradygmatu i ram czasowych prowadzonych badań. Można zauważyć, że próba uchwycenie przez Doktorantkę złożoności zagadnienia ma swoje uzasadnienie dla działań podejmowanych, dla i na rzecz osób starszych zarówno w skali mikro (co potwierdzają i do czego uprawniają wyniki badań Doktorantki), jak i makro, tym bardziej, że dynamicznie zmieniający się świat powoduje, że zmienia się sposób doświadczania i określania sytuacji życiowej przez seniorów, a zatem generuje nowe oczekiwania wobec instytucji opieki czy też

działań wpisujących się w różne obszary polityk publicznych. W tym aspekcie można powiedzieć, że oceniana praca jest z jednej strony odpowiedzią na potrzeby wprowadzania nowych form wsparcia i opieki nad seniorami z niepełnosprawnościami w sytuacjach granicznych/krytycznych, jak pandemia, z drugiej zaś rekonstrukcją indywidualnych światów przeżywanych ujętych w kategorię jednostkowych sytuacji życiowych, zinterpretowanych przez pryzmat sytuacji, wieku, niepełnosprawności, i szeregu kategorii (tu: codzienność, rodzina, stan fizyczny, dobrostan psychiczny, sytuacja zawodowa, życie towarzyskie i kulturalne, rozwój osobisty w rozumieniu nabywania nowych umiejętności w czasie pandemii) budujących świat osobistych ujęć sytuacji życiowej konkretnego seniora (w ocenianej pracy konkretnych 30 zbadanych seniorów).

Uważam, że praca mimo wskazanych w dalszej ocenie mankamentów w konstrukcji teoretycznej i założeń metodologicznych, stanowi cenne źródło wiedzy i inspiracji dla pracowników naukowych. Uzupełnia bowiem lukę w aktualnej wiedzy poruszanej w pracy, jak i ukazuje możliwe kierunki dalszych naukowych eksploracji w tym zakresie. Uwzględniając powyższe, warto już w tym miejscu podkreślić, że w pedagogice dotychczas nikt – poza definicyjnym wyprowadzeniem kategorii przez A.A. Zycha - nie podjął badań w obszarze i czasie wskazanym w temacie projektu naukowo-badawczego Doktorantki. Dlatego należy już we wstępie docenić wartość podejmowanego przez nią zagadnienia naukowo-badawczego, jak i docenić promotorstwo i naukową opiekę prof. dr hab. A.A. Zycha nad ocenianym projektem. Ponadto należy docenić, że podjęcie teoretycznego i empirycznego opracowania takich kategorii badawczych jak: sytuacja życiowa, senior z niepełnosprawnością, czy graniczna/krytyczna sytuacja jaką była pandemia (można określić ją również za A. Radziewiczem-Winnickim: traumatogenną), świadczy o tym, że projekt naukowo-badawczy jest wielowątkowy i interdyscyplinarny (pedagogika specjalna, psychologia, gerontologia). Wpisuje się w najnowsze trendy badań, mających znaczenie dla jakościowego funkcjonowania osób starszych w przestrzeni życia codziennego, społecznego, jak i osobistego.

Formalna struktura pracy

Przedłożona do oceny rozprawa doktorska liczy 200 stron. W strukturze wyodrębniono Wstęp, cztery główne rozdziały i Zakończenie. Ponadto zamieszczono: Spis bibliograficzny (ponad 200 pozycji druku zwartego, artykułów z czasopism oraz Ustaw), spisy: tabel, wykresów, a także streszczenia w języku polskim i angielskim.

Rozdziały w ocenianej pracy mają zróżnicowaną i uzasadnioną kategoriami problemowymi ujętymi w temacie problematykę. Uzasadnienia formułowane są prawidłowo i odnoszą się do problematyki pracy, przyjętych celów oraz wybranej orientacji metodologicznej. W pierwszych dwóch rozdziałach teoretycznych Doktorantka omówiła kluczowe kategorie pojęciowe wyprowadzając je z przyjętego myślenia teoretycznego. W kolejnym rozdziale przedstawiła założenia metodologiczne realizowanego projektu naukowo-badawczego. W rozdziale czwartym zaprezentowała rezultaty badań własnych z próbą interpretacji. Całość pracy opatrzona jest wstępem oraz zakończeniem, w którym formułuje wnioski z badań oraz praktyczne wskazania dla praktyki pedagogicznej i polityki społecznej. Należy podkreślić, że Doktorantka potrafi precyzyjnie formułować własne myśli, uzasadniać wybory, wskazywać źródła zainteresowań badawczych. Jest świadoma wyznaczonych celów i konsekwentnie dąży do ich realizacji, czego zwieńczeniem jest recenzowana dysertacja.

Ocena teoretycznej zawartości dysertacji

Teoretyczną część pracy stanowią dwa rozdziały. Pierwszy, zatytułowany *Starzenie się i starość*, zbudowany jest z czterech podrozdziałów. Pierwsze dwa zawierają szeroką relację z przeglądu definicji, koncepcji oraz dotychczasowych badań w zakresie procesu starzenia się człowieka (1.1. *Starzenie się jako wielowymiarowy proces w życiu człowieka* oraz 1.2. *Starość – ostatni etap w życiu człowieka*). W rozdziałach tych Doktorantka w klasyczny sposób dokonała prezentacji definicji i typologii starzenia się jako procesu oraz starości, uwypuklając ich znaczenie i wartość dla pracy i realizowanego projektu badawczego. W kolejnym podrozdziale podejmuje zagadnie (1.3) *Sytuacji życiowej osób starszych z niepełnosprawnościami*. Oczywiście o ile sama kategoria sytuacji życiowej ma kluczowe znaczenie dla realizowanego projektu o tyle wprowadzanie w tytule podrozdziału i opisywane odniesienia do sytuacji osób starszych z niepełnosprawnościami budzi pewne logiczne zastrzeżenie. Mianowicie Doktorantka rozdział drugi dedykuje niepełnosprawnościom osób starszych i tam wprowadza pojęcie niepełnosprawności, zaś w tej części i dla prawidłowości naukowego dyskursu powinna skoncentrować się koncepcyjnym, teoretycznym opisie czystej kategorii „sytuacja życiowa osób starszych”. Wprowadzenie dookreślenia i opisywane w tym podrozdziale osoby starsze z niepełnosprawnościami w perspektywie sytuacji życiowej i jakości życia budzi wątpliwość co do sensu pisanie o niepełnosprawności w głównym rozdziale drugim. Zatem w przypadku przygotowywania pracy do druku należy

uporządkować logiczny układ i prezentację założeń teoretycznych, żeby nie wprowadzały chaosu poznawczego wśród odbiorców. Dlatego też proponuję przebudowę struktury rozdziału pierwszego i drugiego, w celu wprowadzenia logicznej konstrukcji w obydwu. Ponadto uwagę kieruję do opisu założeń teoretycznych kluczowej dla projektu kategorii „Sytuacja życiowa”. Wykorzystanie samej definicji z leksykonu jest niewystarczające do zrealizowania projektu naukowo-badawczego, bowiem definicja ta nie ma żadnego ulokowania w jakiejś naukowej koncepcji czy teorii, można ją identyfikować i rozważać na tle np. wybranej koncepcji jakości życia, ale w pracy zabrakło takich opisów i wskazań. Oczywiście Doktorantka w podrozdziale 1.3.1. *Wpływ sytuacji życiowej na jakość życia osób starszych z niepełnosprawnościami*, pisze o jakości życia wskazując w tytule, że istnieją badania podejmujące opisy zależności (wpływu) sytuacji życiowej na jakość życia, szczególnie w odniesieniu do osób starszych niepełnosprawnych. Podobnie w kolejnych podrozdziałach podejmuję zagadnienia wpływu rodziny, potrzeb, samotności i osamotnienia na sytuację życiową osób starszych z niepełnosprawnościami. Jednakże należy doprecyzować co będzie tłem teoretycznym do tych opisów. Jak wspomniano powyżej możliwe nią być kategoria sytuacji życiowej wyprowadzona z wybranej teorii jakości życia i poczucia sensu życia. Ostatni podrozdział pierwszego rozdziału (1.4) podejmuje zagadnienia demograficznego obrazu polskiej starości.

W przypadku przygotowania pracy do druku proponuje następujący układ i strukturę pierwszego rozdziału:

1. *Starzenie się jako wielowymiarowy proces w życiu człowieka*
2. *Starość – ostatni etap w życiu człowieka*
3. *Demograficzny obraz polskiej starości*
4. *Sytuacja życiowa osób starszych*
5. *Pandemia Covid-19, jako doświadczenie graniczne/traumatyczne w życiu seniorów.*

Zaproponowałem wprowadzenie podrozdziału o pandemii Covid-19, bowiem w tym specyficznym okresie doświadczeń granicznych/krytycznych ulokowane są sytuacje życiowe badanych seniorów. Ponadto istnieje bogata baza badań naukowych nad seniorami, ich sytuacją życiową, odczuwaną jakością życia itp. odnosząca się do doświadczeń sytuacji pandemii.

Rozdział drugi zatytułowano *Niepełnosprawność osób starszych*. Układ i logiczna konstrukcja czterech podrozdziałów nie budzą zastrzeżeń merytorycznych. Doktorantka opisuje w nim więc: rodzaje i modele niepełnosprawności, dokonuje identyfikacji i charakterystyki niepełnosprawności odnosząc ją do okresu starości, opisując w ujęciu

społeczno-prawnym oraz w perspektywie polskich i międzynarodowych przepisów prawa. Uważam, że ta część pracy będzie doskonale komponowała się z pierwszym rozdziałem, w którym Doktorantka - przygotowując pracę do druku - dokona pewnych zmian konstrukcyjnych i uzupełnień teoretycznych wskazanych powyżej.

W konkluzji oceny zaprezentowanych założeń teoretycznych należy docenić to, że zawierają one relację z szerokiego wachlarza literatury, co pozwoliło Doktorantce dotrzeć do licznych źródeł wiedzy. Opracowanie teoretyczne w zakresie podjętej w dysertacji problematyki jest kompleksowe i stanowi cenne uzupełnienie wiedzy, możliwej do rozpowszechniania w szerokim dyskursie pedagogicznym po dokonaniu zasugerowanych zmian i uzupełnień.

Ocena projektu badań własnych

Opis projektu badawczego rozpoczyna od prezentacji przyjętej orientacji badawczej (strategia jakościowa) oraz przyjętego paradygmatu (interpretatywny), jako uzasadnionych i wartościowych z perspektywy badań nad znaczeniami nadawanymi własnej sytuacji życiowej seniorów w czasie pandemii. Przyjęta strategia ma swoje uzasadnienie w opisie i realizacji poszczególnych działań związanych ze specyfiką projektowania i prowadzenia badań, a także analizy i interpretacji uzyskanych wyników. Inaczej mówiąc przyjęta perspektywa umożliwi identyfikację jakościowo różnych sposobów doświadczania i rozumienia sytuacji życiowej seniorów.

Przyjęta perspektywa badawcza przyczyniła się do określonego postępowania badawczego, a więc: do sformułowania przedmiotu i celów badań oraz problemów badawczych, a także wyboru metody postępowania badawczego, doboru uczestników do badań i opisu organizacji i przebiegu badań.

Doktorantka założyła trzy cele badań: „1. zebranie danych jakościowych w celu dokładnego opisu rzeczywistości, będącej przedmiotem planowanej dysertacji; 2. uzyskanie odpowiedzi na główne i szczegółowe pytania badawcze; 3. na podstawie ogólnych i teoretycznych wniosków wyprowadzenie praktycznych koncepcji dotyczących rozwiązywania problemów życia codziennego, w tym zapewnienia pomocy osobom starszym z niepełnosprawnościami w sytuacjach kryzysowych, takich jak pandemia COVID-19, która stanowiła zagrożenie dla życia i zdrowia, oraz przedstawienie ich zainteresowanym osobom i instytucjom” (s. 94-95). Za szczególnie ważny uważam ten ostatni, przyczyniający się do rozwoju praktyki i podejmowania nowych działań, zadań wobec seniorów. Cele zostały

osiągnięte, zaś cel praktyczny w sposób szczegółowy, z dużą świadomością znaczenia badań dla praktyki.

W dalszej części projektu, zgodnie z logiką metodologicznych kroków badawczych, Doktorantka formułuje problem główny oraz osiem problemów szczegółowych (s. 96), a następnie określa metodę i technikę badań. Jako metodę przyjęła metodę interpretacyjnej analizy fenomenologicznej (opis z uzasadnieniem wyboru metody i jej wartości s. 96-99) z wywiadem pogłębionym indywidualnym (charakterystyka s. 100-101). Ponadto określiła grupę badawczą i opisała specyfikę prowadzenia badań.

W odniesieniu do założeń metodologicznych chciałbym odnieść się do kilku kwestii. Chciałbym poprosić o wskazanie kryterium i typu doboru próby, a także o uzasadnienie opracowania dla wywiadu jakościowego (w metodzie bazującej na założeniach fenomenologii) aż 99 pytań. W aneksie niestety nie zostały zamieszczone te pytania, ani nie podano zasadności takiej ilości pytań dla pogłębionego wywiadu jakościowego (jeśli najkrótszy wywiad trwał 37 minut, to pojawia się pytanie: na ile z 99 pytań odpowiedział badany). W aneksie nie zamieszczono również przykładowej transkrypcji wywiadu. Prosiłbym również o wskazanie, w jakim zakresie do opracowania danych jakościowych wykorzystano program MAXQDA 2022 (s. 108), a także w którym miejscu opracowania empirycznego widoczne są uzyskane opracowania danych w tym programie (nasilenia, tendencje kategorii, subkategorii itp.).

W przypadku przygotowywania pracy do druku proponowałbym również uzupełnienie w części metodologicznej opisu i przyjętego systemu procedury kodowania danych z wywiadów, a także charakterystyki badanych osób (opis każdego badanego np. z uwzględnieniem danych: wiek, płeć, typ/rodzaj niepełnosprawności, miejsce zamieszkania, wykonywany zawód). Zamieszczony w przypisie dolnym na s. 113 zapis „Imiona wszystkich osób uczestniczących w badaniach zostały zmienione w związku z obowiązywaniem rozporządzenia o ochronie danych osobowych (RODO)”, jest niewystarczający dla przyjętej orientacji i strategii badawczej.

Dane uzyskane w toku badań zostały zaprezentowane przez Doktorantkę w rozdziale czwartym zatytułowanym *Sytuacja życiowa osób starszych z niepełnosprawnościami podczas trwania pandemii covid-19 – analiza z interpretacją wyników badań własnych*. Materiał z badań, jego analiza i interpretacja przyjęły w tej części układ problemowy – odpowiadający ekspozycji problemów szczegółowym w przyjętej procedurze badawczej. Na podstawie wywiadów rekonstruuje zatem Doktorantka sensy i znaczenia nadawane przez niepełnosprawnych seniorów sytuacjom życiowym doświadczanym w czasie pandemii w

następujących obszarach: codzienność, znaczenie rodziny, stan fizyczny, dobrostan psychiczny, sytuacja zawodowa, praktyki religijne, życie towarzyskie i kulturalne oraz nowe umiejętności nabyte podczas pandemii COVID-19.

Prezentacja i konstrukcja ekspozycji danych jest charakterystyczna dla prostej analizy danych i w moim odczuciu można wzmocnić odniesienia interpretacyjne w przypadku przygotowywania pracy do druku (sugestię tę pozostawiam do rozstrzygnięcia Doktorantce i nie stanowi ona zarzutu, a jedynie propozycję edycyjną). W tym rozdziale na szczególne docenienie zasługuje ostatni podrozdział, odnoszący się do umiejętności nabytych, rozwijanych przez seniorów w czasie pandemii. Tym samym po raz kolejny, badania potwierdzają, że dla rozwoju człowieka ograniczeniem nie jest ani wiek, ani niepełnosprawność, ani też sytuacja graniczna/krytyczna. Wewnętrzna motywacja wzbudzona okolicznościami izolacji stała się dla seniorów czynnikiem zmiany i rozwoju, doświadczania sytuacji pandemii nie tylko jako tej, która izoluje, zagraża życiu i zdrowiu, ale jako tej, która stwarza możliwości, która jest tym momentem w życiu, który można wykorzystać na spełnienie marzeń, pasji, czy odkrycie potencjału i jego rozwój, na co być może w zwykłej codzienności nie starczyłoby ani czasu, ani miejsca.

Zwieńczeniem pracy jest jej *Zakończenie* wraz z wnioskami (odnoszącymi się wyłącznie do grupy badanej, co jest specyfika przyjętego paradygmatu badawczego) i rekomendacjami. Wśród wyprowadzonych przez Doktorantkę inicjatyw na rzecz seniorów szczególnie ważna jest ta, która odnosi się do zagwarantowania im dostępu do opieki lekarzy psychiatrów oraz do indywidualnie dobieranych form psychoterapii (poza farmakoterapią w sytuacji np. depresji).

Reasumując: projekt badawczy oceniam jako ciekawy. Ocena podjętej przez Doktorantkę analizy i interpretacja wyników badań, pozwala stwierdzić, iż zostały przeprowadzone na odpowiednim poziomie naukowym, zaś ich relacja i wnioski końcowe prowokują do kontynuacji badań, a także namysłu i zainicjowania oraz wdrożenia innowacyjnych działań, programów na rzecz poprawy sytuacji życiowej niepełnosprawnych seniorów, szczególnie w sytuacjach granicznych/krytycznych (traumatogennych).

Konkluzja

Oceniając ogólnie rozprawę doktorską mgr Izabeli Zapalskiej *Sytuacja życiowa osób starszych z niepełnosprawnościami w czasie pandemii Covid-19* stwierdzam, że porusza ważną i wciąż aktualną problematykę pedagogiczną. Jest dobrze osadzona w przyjętych przez Autorkę perspektywach teoretycznych, jak również empirycznych. Oceniana rozprawa potwierdza umiejętności Doktorantki w zakresie samodzielnego projektowania i prowadzenia badań naukowych. Spełnia warunki stawiane rozprawom doktorskim zgodnie z ustawią z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. z 2023 r. poz. 742, z późn. zm.). Wyrażając pozytywną opinię o wykonanej pracy, wnoszę o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów procedury doktorskiej.

Monika S. Zielińska